

«НЕУМОВНИЙ СПОСІБ»

В есе описано деякі життєві випадки, які визначили наукові зацікавлення й шлях автора. Деякі з цих випадків змусили до пошуків визначення «соціотопографії», наступні дозволили побачити, що основою соціотопографічного методу мусить бути історична топографія. Соціотопографічні дослідження привели автора до зацікавлення урбанонімією.

Ключові слова: урбаністика, соціотопографія, архітектура, кадастри, топоніми.

У моєму житті переважна більшість подій базується на випадку. Не хочу тут аналізувати свою біографію взагалі (хоча не виключено, що прийшов час подумати про спогади), але, мабуть, не обійдуся без згадки про деякі факти з особистого життя, щоб пояснити, що і як привело мене до урбаністики, а точніше – до проблематики історичної топографії, а згодом і до урбаноніміки.

Отже, після виключення з університету в 1973 р.¹ до 1989 р. мені довелося перебувати поза історичним середовищем Львова, тобто ні вчитися (довелося заочно закінчувати Політехнічний – механіку), ні працювати відповідно до незакінченої вищої історичної освіти мені не було дозволено. Події зламу епох привели мене спочатку до Інституту «Укрзахідпроектреставрація» (своєрідного тогочасного дисидентського осередку), а в 1992 р. – на новостворену кафедру реставрації і реконструкції архітектурних комплексів (ПРАК) Львівської політехніки.

Випадок перший. На початку 90-х у розмові з дружиною львівського дисидента Івана Геля я довідалася, що Іван Андрійович вирішив завершити свою освіту, яку був змушений перервати десь іще в середині

---

¹ Про обставини та наслідки цього випадку з моєї біографії див., для прикладу: Б. Козловський. Відмінники навчання, «не гідні звання радянського студента» // *Львівська газета*, 9 листопада 2012.

60-х років. Цей приклад виявився стимулом, який спонукав мене також спробувати завершити свою історичну освіту. Для економії часу диплом я вирішила писати про будівельні процеси у Львові XVIII ст., оскільки мала вже чимало архівного матеріалу, зібраного для планової роботи в «Укрпроектреставрації». Таким чином, моє навчання на історичному факультеті охоплює роки з 1969 до 1993.

Intermezzo. Новоствореною кафедрою ПРАК завідував єдиний на той час у Львові доктор архітектури професор Андрій Маркович Рудницький; практично на кожному засіданні кафедри (а часто – просто під час якихось кафедральних розмов) Андрій Маркович дуже серйозно говорив, що всі ми, працівники кафедри, мусимо (до конкретного терміну) написати статтю (до конкретного збірника чи журналу). У перші роки праці на кафедрі я аж надто поважно сприймала такі розпорядження, а що в той час публікації стали дорогим задоволенням і їх видання пересувалося на майбутнє, в мене почали накопичуватися якісь напрацювання, що переважно стосувалися львівської тематики. Не менш часто й поважно Андрій Маркович ставив перед нами вимогу працювати над дисертаціями. (Я зі своєю «механіко-історичною» освітою не почувалася найкраще в середовищі фахових архітекторів, і потреба захисту дисертації повинна була стати засобом побороти комплекс невідповідності отриманої освіти і виконуваної праці). В такий спосіб почали збиратися статті (які, переважно, чомусь ніхто не збирався друкувати) і навіть приблизно зарисувалася тема роботи. На той час я віднайшла свою нішу на ПРАКу², що сприяло і нагромадженню, і опрацюванню та аналізу документів.

Випадок другий. Через специфіку кафедри ПРАК та практичну потребу, що впливала з більш-менш систематичного опрацювання львівської забудови різних періодів, довелося чимало часу провести в Державному архіві Львівської області, студіюючи перші описи 52 фонду («Львівський магістрат»). Хто працював з цими матеріалами, знає, яка там несусвітня система зберігання документів та їх пошуку; варто тільки згадати, що практично кожний новий дослідник знаходить у справах

---

² М. Долинська. Стадія джерелознавчого аналізу як підстава для проектів регенерації історичних територій // *Матеріали науково-практичної конференції «Проблеми регенерації історичної забудови заповідних територій населених пунктів України»*. Кам'янець-Подільський 1994, с. 71-73; її ж: «Вступ до соціотопографії» як узагальнений метод історико-архівних попередніх досліджень в реставрації архітектурних об'єктів // *Вісник Державного університету «Львівська політехніка»*, вип. 429: *Архітектура*. Львів 2001, с. 166-173; M. Dolynska. Preservation Preproject Research Based on Social & Topographical Testimonial // *The International Conference on Conservation. Conference Papers*. Kraków 2000, с. 380-382.

і показує архівним працівникам окремі документи, що не стосуються зазначеної в назві справи споруди. В папку потрапила і я. Ще в інституті «Укрзахідпроектреставрація» ми опрацьовували т. зв. історико-архітектурні довідки для майбутнього «Зведення пам'яток історії та культури України». Мені було доручено опрацювати історію будинку за сучасною адресою вулиця Івана Федорова, 9, на фасаді якого є меморіяльна таблиця з твердженням, що тут з часів Івана Федорова розташовувалася друкарня Ставропігії (Ставропігійського братства, а з кінця XVIII ст. – інституту)³. Я замовила справу відповідно до адреси, майже цілий день розчитувала різноманітні приписи, звернення та скарги від і до магістрату, щоб дійшовши до креслень зрозуміти, що справа стосується зовсім іншої будівлі, розташованої на вул. Друкарській. Виявилось, що короткий час, здається, протягом 1944–1945 рр., ім'я першодрукаря було присвоєне одній невеличкій вуличці в середмісті Львова, а потім іншій, і це створило одну з багатьох незручностей для дослідника міської забудови. Так я вперше торкнулася проблеми назв вулиць і означення нерухомої власності. (До речі, саме в той час, будучи депутатом міської Ради першого демократичного скликання, довелося зайнятися проблемами найменування вулиць і на практиці). Щоб уникнути дальших непорозумінь у локалізації кам'яниць львівського середмістя і якимось систематизувати їх архівний пошук, я почала скрупульозно аналізувати номери, що супроводжували всі офіційні магістратські документи останньої третини XIX ст.⁴ і шукати їм відповідники на кадастрових картах Львова⁵ (про які ніхто із львовознавців не міг нічого сказати). Все почало складатися, наче

---

³ М. Долинська. До питання розташування друкарні Ставропігії у будинку № 9 на вул. Федорова (Бляхарській) // *Наукові зошити кафедри реставрації та реконструкції архітектурних комплексів*. Львів 1993, с. 46-50. Результатом дослідження історії даної споруди стало з'ясування того, що Ставропігійська друкарня була перенесена за цією адресою щойно в 1909 р.

⁴ На зміну традиційним назвам кам'яниць і будинків, що побутували від пізнього середньовіччя до ранньомодерного часу, в Австрійській монархії починаючи від 70-х років XVIII ст. запроваджували конскрипційні номери, що їх надавали всім спорудам міст і сіл. Порядок їх надання був регламентований – найнижчі, початкові числа присвоювали найголовнішим будинкам, зведеним у центрі міста. У Львові така неперервна нумерація починалася із забудови середини Ринкової площі (ратуші, прилеглих споруд, «багатих крамів»), які отримали №№ 1-13; далі номери йшли вздовж периметрів кварталів. Передміська забудова дістала окрему нумерацію. На початку XIX ст. конскрипційна нумерація середмістя зазнала незначних змін, тоді як на передмістях зміни були істотніші. Впровадження конскрипційної нумерації значно спрощувало збір податку з нерухомості.

⁵ М. Долинська; О Мельник. Методика використання журналів обліку XIX ст. для локалізації нерухомості в Галичині // *Вісник Національного університету Львівська політехніка*, вип. 410: *Архітектура*. Львів 2000, с. 362-363.

в пазах, і вирисувалася чітка й надзвичайно проста методика ретроспективної локалізації нерухомости у Львові, що полягає в ретроспективній ідентифікації будівлі з ділянкою починаючи від сучасної адреси через адресу початку ХХ ст. і конскрипційний номер – до традиційної назви кам'яниці XVII–XVIII ст.⁶ На цій методиці побудована вся моя кандидатська дисертація⁷, де, крім іншого, детально визначені всі місця розташування друкарні Ставропігійського братства (згодом – інституту)⁸.

Випадок третій. Збагнувши, що навколонаукові розмови на роботі залишаються тільки розмовами, і зустрівши якось у відділі рукописів професора Крикуна, я набралася сміливості порадитися з ним щодо дисертаційної роботи. На моє велике здивування, Микола Григорович не тільки схвалив це моє бажання, але й згодився бути науковим керівником. З проф. Крикуном життя вперше звело мене на вступному іспиті ще в 1969 р., а пізніше ще раз – у часі мого пізнього закінчення університету. Сміливо можу назвати його моїм Учителем, бо завдячую йому дуже багато: в ставленні до роботи, до наукового апарату, до методики дослідження. Не знаю, чи знайдеться десь іще керівник, який би детально, з олівцем 4 рази (sic!) перечитував текст, написаний його аспірантом чи здобувачем.

Випадок четвертий. Вже завершуючи автореферат, на одній із консультацій на історичному факультеті прозвучала порада, з якою погодився професор Крикун і яка полягала у впровадженні в назву роботи мало застосовуваного терміну «соціотопографія»; я не призналася, що не розумію значення цього слова, почала шукати і знайшла відповідь у праці Мирона Капраля⁹. Мого розуміння цього поняття повинно було вистачити (і повністю вистачило) для захисту кандидатської роботи.

⁶ М. Долинська. Приватні і громадські кам'яниці у кварталах Львова біля Успенської церкви у XVIII ст. // *Вісник Львівського університету. Серія історична*, вип. 32. Львів 1997, с. 206-217; її ж: Ретроспективна метода дослідження забудови середмістя Львова // *Урбаністично-архітектурні проблеми міст Галичини*. Львів 1998, с. 56-62.

⁷ М. Долинська. *Українська дільниця Львова у XVI–XIX ст. (соціотопографічна характеристика)*. Автореферат дис. канд. іст. наук. Львів 1997; її ж: Соціотопографічна характеристика Української (Руської) дільниці Львова у XVI–XVIII ст.: Загальні уваги / *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя* / ред. І. Гирич, Я. Грицак та ін., т. 1. Київ – Львів 2004, с. 766-780. Ця стаття повинна була появитися в «Записках НТШ» ще в 1997 р.

⁸ М. Долинська. Локалізація Ставропігійської друкарні у Львові // *Вісник Львівського університету. Серія «Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології»*, вип. 1. Львів 2006, с. 133140.

⁹ М. М. Капраль. *Фінансові книги Львова другої чверті XVI ст. як джерело дослідження історичної демографії та соціотопографії*. Автореферат дис. канд. іст. наук. Київ 1996.

Та особисто для мене цього виявилось замало: хотілося і збагнути теоретичні засади соціотопографії, і перевірити, чи працює розроблена для Львова методика для інших міст і містечок, оскільки виглядало, що вона повинна пасувати практично до всіх територій, які були у складі Австрії протягом «довгого» XIX ст.

Випадок п'ятий. Випадково я зустріла у Стрийському парку, неподалік від Інституту українознавства, академіка Ярослава Дмитровича Ісаєвича; до сьогодні дивують мене такі старші за віком і безумовно визнані учені, котрі ніколи не дозволяли собі хоча б якось показати свою перевагу. «Чим ви займаєтеся тепер?» – спитав Ярослав Дмитрович. Я почала щось говорити про соціотопографію. «Візьміть праці Кубійовича, його ученя зробив соціотопографічне дослідження містечка Кути»¹⁰, – порадив академік. Так визначилася тема мого наступного дослідження, присвячена історичній топографії міста Кути Косівського району Івано-Франківської області¹¹.

Випадок шостий. Здавалося, методика існує, треба тільки тривалого часу, щоб опрацювати кадастрові карти й супровідні до них журнали, з'ясувати, як співставляти конскрипційні номери з традиційними назвами будинків, і завдання буде виконане. Однак цей випадок не належав до приємних: у Центральному державному історичному архіві України у Львові є відомий майже кожному архітекторові-реставраторові і багатьом географам фонд 186 – «Кадастрові карти»¹², в якому повинні були б зберігатися мапи всіх населених пунктів, що після 1772 р. ввійшли до складу Австрійської монархії; в географічному каталозі архіву є навіть назва «Кути», але отримавши замовлення, я з жахом побачила, що це карта не містечка на межі Гуцульщини і Покуття, а якогось однойменного села. З певними зусиллями вдалося отримати фотографію

---

¹⁰ М. Ковалюк. Кути – антропогеографічна студія // *Науковий збірник географічної секції при українській студентській громаді в Кракові* / ред. В. Кубійович. Краків 1930, с. 55-64. Цю публікацію вдалося відшукати тільки в бібліотеці Варшавського університету. Вона не соціотопографічна в чистому вигляді; автор характеризує демографічний та економічний стан містечка на першій третині XX ст, але можна лише подивлятися фахову пам'ять акад. Ісаєвича, адже він ніколи спеціально не студював соціотопографії та суміжних з нею дисциплін.

¹¹ М. Долинська. Ретроспективна топографія містечка Кути: метод дослідження, конскрипційний та етнічний аналіз // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, вип. 6. Дрогобич 2002, с. 259-268; її ж: *Історична топографія нерухомої власності містечка Кути (основні точки, шлях обходу)* // *Народознавчі зошити*, ч. 1-2. Львів 2004, с. 563-581.

¹² Кадастрові карти – створені протягом 20-х – 50-х років XIX ст. великомірні мапи територій, які адміністративно належали до конкретного населеного пункту; входили до комплексу матеріалів поземельних реєстрів Австрійської монархії.

необхідного фрагменту т. зв. «карти фон Міґа», що датується останньою третіною XVIII ст. і зберігається у Відні¹³. Зрозуміло, що супровідні матеріали (якщо вони взагалі існують) виявилися недоступними. Відсутність джерела, на яке розраховуєш, може виявитися стимулом до заміни його іншим подібним документом і до модифікації, здавалося б, усталеної методики. Близьким аналогом супровідних матеріалів до кадастрових карт (принаймні за первісною метою створення обох комплексів документів – облік нерухомості та впорядкування її оподаткування) можна вважати Йосифінську¹⁴ і Францисканську метрики¹⁵. Так я розпочала детальне опрацювання Йосифінської метрики для Кут (спочатку, ще не маючи ноутбука, частину даних з кожного пункту товстезного зшитка я переписувала в зошит, щоб вдома переносити їх в комп'ютер). Метрика виявилася дуже інформативним джерелом: крім необхідних мені конскрипційних номерів акуратний укладач детально пояснював розташування і взаєморозташування окремих природних і створених людиною об'єктів, що дозволило (на копії фрагменту карти фон Міґа) відтворити шлях цього укладача і, в підсумку, створити схеми містечка Кути у трьох часових зрізах¹⁶.

¹³ Oesterreichische Staatsarchiv, Kriegsarchiv in Wien, Kartensammlung, BIX, 390 (Jozephinische), 390a (Franziskanische); Г. Петришин. Карта фон Міґа як джерело до містознавства Галичини // *Картографія та історія України* / ред. Я. Дашкевич, П. Сохань та ін. Львів – Київ – Нью-Йорк 2000, с. 54-79.

¹⁴ М. Долинська. Йосифінська метрика Кут – джерело для соціотопографічного аналізу містечка // *Народознавчі зошити*, ч. 1. Львів 2002, с. 3-17; її ж: Йосифінська метрика як джерело для вивчення території львівських передмість // *Семінарії «Княжі часи». Давній Львів*. Львів 2003, с. 47-54.

¹⁵ Метрики як поземельні кадастри для кожного з населених пунктів Галичини розпочали складати у 80-х роках XVIII ст. в рамках фіскальної реформи австрійської влади. Перше вимірювання земельних маєтків і визначення їх оподаткування в Австрії було здійснене на території Ломбардії в 1718 р.; наступну таку акцію – терезіанський кадастр – закінчено в 1768 р. Патентом Йосифа II від 20 квітня 1785 р. було зніційовано третій кадастр як підставу для стягання земельного податку. Він охопив і Галичину (*Państwo Więckowickie i Zakrzowskie oraz część państwa Tarnowskiego w metryce Józefińskiej z 1785–1787 roku*. Wojnicz, 2002, с. 5). Йосифінською метрикою документ назвали за іменем тогочасного австрійського монарха Йосифа II, який 12 квітня 1785 р. видав патент про нові засади оподаткування нерухомості «залежно від ґрунту» (E. Barwiński, M. Wąsowicz. *Reformy Józefa II i jego następców i ich pozostałości archiwalne*. Lwów 1935, с. 31). Францисканська метрика, що складалася в 20-ті роки XIX ст., отримала назву, відповідно, від імені Франца I. Основним завданням метрики було тотальне поземельне кадастрування нерухомої власності, що полягало в переліченні всіх її складових.

¹⁶ М. Долинська. *Теоретична реконструкція історичної топографії містечка (на прикладі смт. Кути)*: Навчальний посібник. Львів 2007.

Випадок сьомий. Не вмію шукати гранти. Знайома запропонувала подати заявку, я отримала стипендію, вона – ні. Варшава, Відень¹⁷, Прага – переважно бібліотеки, але також і архіви. Для себе впорядкувала, здається, все, що стосується соціотопографії¹⁸, зрозуміла, що класичний соціотопографічний метод неможливий без підоснови, бази, background'у, спробувала назвати опрацьовану мною методіку «вступом до соціотопографії»¹⁹. Це стало відповіддю на питання, яке я поставила: «Із студій літератури соціотопографічної тематики впливає питання: Що таке соціотопографія? Чи це спеціальна історична дисципліна, чи метод дослідження у системі історичної науки, чи комплексний метод дослідження, що об'єднує в собі, крім низки спеціальних історичних дисциплін, і такі наукові напрями, що вважаються самостійними гуманітарними науками (в першу чергу, історію урбаністики, історичну географію, архітектурну археологію)?»²⁰. Отже, спроба класифікації джерельної бази соціотопографії, спеціальних історичних дисциплін, самостійних наукових галузей, використання деяких їхніх методик дала змогу запропонувати соціотопографічний метод. В такому разі соціотопографію можна визначити як міжгалузевий метод дослідження в системі історичних дисциплін, який передбачає нанесення результатів дослідження соціальної історії на топографічну підоснову²¹. Застосування цього методу передбачає врахування двох рівноправних його складових, існування яких закладене вже в самій його двокореневій назві: соціальної (історії) та (історичної) топографії. Топографічна складова забезпечується картографічними джерелами²², які для нашої території є пізніми і масово

---

¹⁷ Саме завдяки перебуванню у Відні, де вдалося поспілкуватися з проф. Ярославом Грицаком, я почала працювати в Українському католицькому університеті.

¹⁸ М. Долинська. До проблеми складових та джерел соціотопографії // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, вип. 7. Дрогобич 2003, с. 420-433; її ж: Термінологічні спокуси і пастки для українських «соціотопографів» // *Український гуманітарний огляд*, вип. 9. Київ 2003, с. 26-43.

¹⁹ М. Долинська. Елементи картографічного методу дослідження у вступі до соціотопографії // *Історичне картознавство України* / ред. Я. Дашкевич, П. Сохань та ін. Львів – Київ – Нью-Йорк 2004, с. 44-54.

²⁰ М. Долинська. *Історична топографія Львова XIV–XIX ст.* Львів 2006, с. 36.

²¹ М. Долинська. До проблеми складових та джерел соціотопографії, с. 422. Із визначенням соціотопографії як методу не погодився професор Ярослав Дашкевич, класифікуючи її все-таки як спеціальну історичну дисципліну (Вступне слово [на Міжнародній науковій конференції «Історична топографія і соціотопографія України», 17-18 жовт. 2002 р.] // *Історична топографія і соціотопографія України*, с. 507).

²² М. Долинська. Елементи картографічного методу, с. 44-54; Маловідома літографічна карта Львова першої половини XIX ст. // *Історичне картознавство України*, с. 266-270.

зустрічаються, переважно, тільки від другої половини XVIII ст. Отже, основним завданням «ретроспективної історичної топографії» як «вступу до соціотопографії» є напрацювання докладних гіпотетичних топографічних схем міста чи містечка для тих часових зрізів, для яких не існують давні мапи²³.

Intermezzo. Мабуть, не варто переказувати тут результати, отримані в результаті застосування цього методу до історичної топографії Львова, Кут і Сокаля²⁴. Досить буде тільки згадати про деякі «побічні» напрацювання.

Якщо подивитися, як лягають на мапу (розташовуються в просторі міста) об'єкти, що описуються такими поняттями, як «вулиця» «передмістя», «лан»²⁵ і т.п., то видно, що сприйняття навіть побутових понять змінюється в часі²⁶. Необхідність з'ясувати ці нові питання, які виникли в процесі дослідження територіальних змін Львова, стала поштовхом до студій міського назовництва, адже практично кожне з цих і подібних розмитих понять описується назвою.

Декілька років тому до мене потрапила стаття фахового математика (спеціально не називаю тут прізвища) зі збірника про системне керування містом, яка була присвячена проблемі районування, зокрема, за історико-територіальними ознаками. Зрозуміло, не вникаючи в глибинну суть математичних і системологічних обґрунтувань та тверджень, я звернула увагу на дивне з погляду історика групування частин міста за їхніми назвами. Дивина полягала не у використанні урбанонімів (внутрішньоміських назв) як джерела, оскільки топоніми, підрозділом яких є й урба-

²³ М. Долинська. *Історична топографія*, с. 36-61.

²⁴ О. Євчун. *Історична топографія м. Сокаля і Сокальського повіту*: Магістерська дисертація / Український католицький університет. Львів 2009.

²⁵ Лан (франконський) – одиниця площі в пізньому середньовіччі і ранньомодерному часі; саме в ланах вимірювалися території, які віддавалися під юрисдикцію міст з магдебурзькою формою управління. Див. також: М. Долинська. Неопублікований список «Головного інвентаря ста ланів...» 1608 р. для міста Львова // *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка*, вип. 7. Львів 2005, с. 89-105.

²⁶ М. Долинська. «Вулиці» львівських передмість у фіскальних документах останньої третини XVIII ст. // *Записки НТШ*, т. 152. Львів 2006, с. 98-102; її ж: Сенс терміну «передмістя» для Львова магдебурзького періоду // *Фортеця: Збірник заповідника «Тустань» на пошану Михайла Рожка*. Львів 2009, с. 103-107. В сучасній математиці існує теорія розмитих понять, і було б непогано застосувати її для вивчення названих слів, проте мені, на жаль, не вдалося віднайти фахівця в цій галузі математичної науки.

ноніми, класично вважаються різновидом історичних джерел²⁷. Вважаю хронологічний і генетично-категоріяльний хаос у їхньому переліку. Так, поряд виступали назви Новий Львів і Старий Ринок. Перша виникла на зламі 20–30-х років ХХ ст. внаслідок втілення т. зв. «плану Великого Львова» архітектора Ігнація Дрекслера, тобто забудови конкретної чималої території відповідно до генерального містобудівельного проекту; згідно з тим же планом після завершення будівництва ця територія не була виокремлена в окрему адміністративну одиницю, тобто її межі чітко не окреслені, розмиті, а її назва мала й має неофіційний (традиційний) характер²⁸. Що стосується назви площі Старий Ринок, то тут ситуація зовсім інакша. Традиційно переважна більшість львовознавців трактують цю назву як історичне свідчення існування якогось давнішого, домагдебурзького ринку на території княжого Подолу (Підзамча), пояснюючи, що при офіційному найменуванні площі в 1870 р. їй повернули давню назву²⁹. Поки що я не знайшла назви такого звучання ні в Йосифінській метриці для Жовківського передмістя Львова від 1788 р., ні в реєстрах шосового податку XVII–XVIII ст. Крім того, атрибутивним компонентом³⁰ до цієї назви є загальне поняття «площа», тобто цей урбанонім ближчий до одонімів, ніж до хоронімів³¹.

²⁷ Я. Р. Дашкевич. Топоніміка та історичні дослідження. Рецензія на: В. А. Никонов. Введение в топонимику. Москва, 1965 // *Архіви України* 5 (1966) 83–86; його ж: Вступне слово [на Міжнародній науковій конференції «Історична топографія і соціотопографія України», 17–18 жовт. 2002 р.] // *Історична топографія і соціотопографія України*, с. 507–509; А. Зубко. Українська ономастика: здобутки і проблеми // *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. Київ 2007, с. 263.

²⁸ На мою думку, хороніми (гороніми), тобто назви площинних утворень на міській території, можуть мати адміністративний характер (якщо їхні назви були офіційно затверджені адміністративними органами) або традиційний характер (у випадках, коли люди просто так чи інакше іменують якесь місце). Див.: М. Долинська. *Історична топографія*, с. 168–169.

²⁹ *Przewodnik po Lwowie. Z planem i widokami Lwowa* / укл. Fr. Barański. Lwów [1902], s. 119.

³⁰ Атрибутивний компонент – загальна назва найменованого об'єкта, наприклад, слово «вулиця» для конкретної назви вулиці чи слово «місто» для назви Львів. На означення цього поняття вживають і інші терміни, такі як «денотат» (А. Зубко. *Українська ономастика...*, С. 274) або «утожотворюючий член назви» (*utożsamiający członek nazwy* – К. Handke. *Dzieje Warszawy nazwami pisane*. Warszawa 2011, с. 28).

³¹ Власні назви будь-якого внутрішньоміського топографічного об'єкта – урбаноніми (урбоніми). Вони поділяються на агороніми – назви площі, майдану, ринку; одоніми – назви лінійних об'єктів у місті (вулиць, проспектів, бульварів, алей, провулків тощо); хороніми міські – назви будь-якої частини міської території (район, квартал, цвинтар і т. д.) або назви будівель. Ці терміни походять від латинських та грецьких слів: *urbanus* –

Певним поясненням невпорядкованості у використанні урбанонімів у вищезгаданій статті є практично цілковита недослідженість цієї проблематики істориками; як історичне джерело урбаноніми розглядають переважно лінгвісти, студіюючи етимологію, семантику та різні філологічні тонкощі. Прикладом може служити прекрасне дослідження польської авторки про назви Варшави³², але й тут заанонсовано, що періодизація назв здійснена частково на підставі історичних даних, а частково з опорою на адміністративні поділи (різних періодів)³³. При такому підході назва не може бути джерелом, а навпаки, її дослідження вимагає вже певних даних щодо історії об'єкту, який носить ту чи іншу назву. Це підтверджує і Андрій Зубко в своїй узагальнюючій праці, коли, цитуючи Юрія Карпенка, говорить про необхідність «супроводжувати дослідження з ономастики як лінгвістичними, так і історичними коментарями, а також давати опис історичних джерел, звідки взяті власні назви»³⁴.

Серед опублікованих в Україні праць, присвячених ономастиці³⁵ чи топоніміці, практично не зустрічаються студії внутрішньоміських назв (за винятком аналізу змін, наприклад, назв вулиць у період незалежності)³⁶. Винятком є невеличке повідомлення київського дослідника Василя Яція в розділі «Наукова хроніка», яке варто подати дослівно: «Відтворенню минулого та показу сучасного м. Львова присвятила свій виступ „Власні назви дільниць та історичних частин м. Львова: минуле і сучасне” Л. О. Осташ (Львів). Ономастка прекрасно розібралася з самими географічними термінами, які пізніше отримали ту чи іншу власну назву, а також поділилася спостереженнями над іменуванням багатьох об'єктів

міський; *áγορά* – площа, зібрання людей; *óδóς* – дорога, шлях; *óρoς* – межовий знак, межа, кордон; *óβοα* – ім'я. (Н. В. Подольская. *Словарь русской ономастической терминологии*. Москва 1978, с. 7-15, 154, 27, 50, 160-161). У цьому словнику запропоновано термінологічну систематизацію, згідно з якою топоніми є складовою частиною реалонімів (назв та імен усіх реальних об'єктів), котрі, в свою чергу, належать до категорії онімів (будь-які назви та імена). Сама ономастика є розділом лінгвістики.

³² K. Handke. *Dzieje Warszawy nazwami pisane*. Warszawa 2011.

³³ Там само, с. 265-266.

³⁴ А. Зубко. *Українська ономастика*, с. 267.

³⁵ Ономастика (від грецького *óβοα* – ім'я, назва) – спеціальна історична дисципліна, що вивчає власні імена, їх функціонування в мові і суспільстві, закономірності їх утворення, розвитку і постійних перетворень.

³⁶ Г. Мацюк. Ономастичні дослідження в Україні (2008–2011 рр.) // *Onomastyka* (onomastyka.uni.lodz.pl). У цій інтернет-публікації подано перелік центрів, які здійснюють ономастичні студії, ономастичних конференцій та видань, а також авторефератів дисертацій з цієї тематики.

м. Львова»³⁷. На жаль, натрапити на сліди будь-якої публікації цього дослідження не вдалося.

Не натрапила я й на жодні вказівки щодо методики дослідження власних назв місцевостей (топонімів) як історичного джерела. Зустрічаються тільки загальні твердження на кшталт: «Оними як історичне джерело входять в коло досліджень історичної науки, джерелознавства, а також багатьох спеціальних історичних дисциплін. Для їх справжнього розуміння необхідно добре вивчити спосіб життя, світосприйняття, господарську діяльність, перипетії історичних подій, економічні і соціальні відносини в тих людських спільнотах, в яких у свій час народилися ці власні назви»³⁸, з якого, знову ж таки, випливає, що вивчаючи топоніми, треба враховувати історичні процеси, але в якому нічого не говориться про роль назв місцевостей для історичних студій.

Опрацьовуючи історію адміністративного й топографічного розвитку Львова, я стикалася з проблемою використання урбанонімів³⁹, але наслідком були лише деякі висновки щодо атрибутних компонентів, зокрема, про розмитість певних загальних понять, таких як вулиця, передмістя, лан; також у деяких випадках вдалося простежити перехід назви з об'єкта на об'єкт⁴⁰.

Чи дійсно внутрішньоміські назви несуть пряму інформацію щодо природних умов, стосунків власності, унікальних споруд, розташування конкретних об'єктів, транспортних напрямів минулого? Фрагментарне соціологічне опитування мешканців сучасного Львова показало, що політично бурхливе ХХ століття перервало колективну історичну пам'ять народу. Ніхто з опитуваних не знав, що Замарстинів, Голоско Велике, Голоско Мале, Брюховичі, Білогоща, Скнилів, Кульпарків, Зубра, Сихів і Малехів трохи більше ніж два століття тому вважалися міськими селами. Тим більше сучасні львів'яни не мали ніякого уявлення й про колишні неадміністративні утворення (фільварків, приватних ланів, «вулиць», осель маґдебурзького періоду або й пізнішого часу)⁴¹.

---

³⁷ Науковий семінар «Ойконімія України: Стан і перспективи розвитку», Київ, 17-18 вересня 2009 р. // *Українська мова* 4 (2009) 141.

³⁸ А. Зубко. *Українська ономастика*, с. 275.

³⁹ М. Долинська. «Вулиці» львівських передмість, с. 98-102; її ж: Гороніми на територіях колишніх міських сіл Львова // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, вип. 8. Дрогобич 2004, с. 229-235; її ж: Гороніми історичних передмість Львова кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. // *Вісник Львівського університету. Серія історична*, вип. 39-40. Львів 2005, с. 413-429.

⁴⁰ М. Долинська. *Історична топографія*, с. 129-132, 146-148, 159-160.

⁴¹ Опитування здійснили студенти Українського католицького університету в 2008–2009 роках.

Дещо краща ситуація склалася з гідронімами. Для прикладу, невеличкий потічок, що протікає на території нинішнього Скнилівського парку, згідно з документами XVII–XVIII ст. називався «Гнилим» (*Zgniły*)⁴². На питання інтерв'юера, як називається цей струмок, 85-річна мешканка даної околиці відповіла: «Та то раніше було як річка, ми туди, пам'ятаю, водили кіз поїти на *Гнилку*, а зараз там таке понабудували...»⁴³. З цієї короткої цитати чітко випливає, що гідронім, який існував століттями, протягом другої половини XX ст. став анахронізмом навіть для старших віком місцевих мешканців, адже опитувана особа не відповіла на пряме запитання про назву струмка, а лише вжила її ніби між іншим.

Порівняння горонімів, що вживалися починаючи з другої половини XIX ст. і до сьогодні⁴⁴, показує, що зазвичай назва перестає функціонувати після зникнення об'єкта. Наступну групу складають назви, до яких не існує атрибутного компонента. Наприклад, сьогодні неможливо визначити чим є, наприклад, Персенківка, Цетнерівка, Личаків⁴⁵ і т.п. Це пояснюється тим фактом, що об'єкт, який характеризувався атрибутним компонентом, перестав існувати, а його назва перейшла на більш-менш визначену територію, яка, однак, не має чітко описаних меж. Такі території можна охарактеризувати як неадміністративні утворення⁴⁶, а внутрішньоміські назви, що їм відповідають, – як гороніми (назви неадміністративних утворень). Третю незначну групу складають назви, так би мовити, історико-літературного походження, тобто вони використовувалися в документах декілька століть тому, пішли в забуття, але згодом були віднайдені дослідниками (наприклад, Іваном Крип'якевичем або під час перейменування вулиць в 1990–1994 рр.), впроваджені в популярні публікації і цим самим частково повернені в обіг.

Уже цей попередній аналіз функціонування внутрішньоміських назв дозволяє зробити висновок, що подальші студії вимагають класифікації цих назв не за звичними для топоніміки характеристиками, а за об'єктами, які вони описували. Для такої класифікації, як видається, можна викорис-

⁴² М. Долинська. *Історична топографія*, с. 97, 99, 109, 111, 112.

⁴³ Інтерв'юер Д. Мукомол, 19 листопада 2008 р.

⁴⁴ М. Долинська. Мікротопоніми Львова як історичне джерело. Стаття підготована ще в 2010 р., але внаслідок збігу декількох неприємних випадковостей навіть не здана до друку.

⁴⁵ Назви мають різночасове походження і відносилися: «Персенківка» – до земельної власності Якова Персінга з 1687 р.; «Цетнерівка» – до фільварку заснованого наприкінці XVIII ст.; Назва «Личаків» мала декілька атрибутних компонентів (оселя, дорога, передмістя). Див.: М. Долинська. *Історична топографія*, с. 178–182.

⁴⁶ Там само, с. 168–172.

тати системологічний підхід⁴⁷, тобто сформувані банк даних про всі назви об'єктів нерухомої власності й відслідковувати процеси аберації назв та інших змін.

Уже саме тільки вишукування назв у різноманітних джерелах ранньо-модерного періоду, насамперед масового характеру, дуже працемістке й потребує багато часу. Невідомо, чи вистачить мого фізичного існування для завершення цієї праці. Якось закралася думка: якщо не з моєї вини були втрачені найкращі для дослідника роки, то, може, варто попросити (в кого?), щоб їх викреслили з життєвого обліку?

Maryana Dolynska

NON-CONDITIONAL MOOD

The essay describes some events from the author's life that determined her scientific interests and the trajectory of her research. Some of these events prompted her to look for a definition of "social topography", while others showed that the social-topographic method should be based on historical topography. Eventually her research made her interested in urbanonymics.

Keywords: urbanistics, social topography, architecture, cadastres, toponimy.

---

⁴⁷ Такий системологічний аналіз був здійснений автором. За об'єкт дослідження була взята історична топографія міського утворення, що розглядалася як складна фізична (класифікація за видом елементів) і ерархічна (класифікація за способом організації) система, створена людиною (класифікація за походженням). Результатом системологічного аналізу виступає модель об'єкта відповідно до вибраних критеріїв (наприклад, відносин власності, способу господарювання, способу забудови). На підставі застосування елементів системного аналізу створено моделі у вигляді графів – графічних зображень ерархії об'єктів та суб'єктів нерухомої власності на передмістях маґдебурзького Львова, а також зв'язків між цими об'єктами та суб'єктами. Див.: М. Долинська. *Історична топографія*, с. 247-252.